

Između religije i ideologije: KAKO SE ISLAMISTI (NE)MIJENJAJU KADA DOĐU NA VLAST

Oliver ROY*

UDK 329.3:28

Suprotno uvriježenom mišljenju da muslimanska društva trebaju postati sekularna da bi postala demokratska, upravo je demokratija ta koja prisiljava pokrete koji se pozivaju na religiju da naprave izbor: ili da prihvate autonomiju politike ili da dožive neuspjeh.

Raspravljati o posljedicama onog što se naziva Arapsko proljeće znači također suočavati se sa problemom odnosa između islama i politike. Neka vrsta prihvaćene početne pozicije za veoma veliki broj muslimana, kao i za neke orijentaliste, jeste činjenica da u islamu nema odvajanja religije od politike, i da sama ideja sekularizacije kao razdvajanja države od religije stoga nema nikakvog smisla. Ovo je veoma važno pitanje i to sve više imajući u vidu činjenicu da se politički pokreti koji su pobijedili na izborima nakon Arapskog proljeća pozivaju upravo na ovu viziju islama.

Paralelno s ovim problemom, jedno gledište se nametnulo na Zapadu, i u medijima i među mnogim promatračima, političarima i ekspertima. Jedna prava opetovalica (*leit-motiv*) ovih dana, ta je da muslimanska društva trebaju prije svega postati

sekularna da bi bila u stanju otvoriti svoja vrata demokratiji. Otuda, da bi se takva sekularizacija desila, nužna bi bila teološka reforma: reforma koja će omogućiti rađanje jednog liberalnog islama koji će biti u stanju razdvojiti religiju od politike. Trebamo samo pročitati novine i vidjeti kako naši političari sistematski nastoje favorizirati muslimane koji se deklariraju da su liberalni ili umjereni. Naprimjer, u Francuskoj, zemlji koja se deklarira kao sekularna, vlasti planiraju da obrazuju umjerene imame. Prije dvadeset godina, jednog savjetnika ministra unutrašnjih poslova su čak čuli da predlaže obrazovanje "sekularnih imama".

Kako se pobjeđuje na izborima

Moja namjera nije da podnosim jednu iscrpnu analizu političke misli koju je razvio islam. Umjesto

toga ću promišljati kao politički znanstvenik, tj. kao osoba koja promatra političku situaciju. Zadržat ću se, posebice, na onim pokretima koji se nazivaju islamističkim, npr. Muslimanska braća u Egiptu i An-Nahda u Tunisu. Kao što sam rekao, ovi pokreti slijede ideju da u islamu nema odvajanja vjere ili religije od politike. Međutim, sama takva tvrdnja nije dovoljna da se osvoje izbori ili dođe na vlast. Za ovo je potrebna veća organizacijska koncepcija politike i organizacija koja je u stanju doći na vlast i njome upravljati. Upravo zbog ovoga autori, kao što su Hasan al-Banna u Egiptu ili Mawdudi u Pakistanu, te kasnije Homeini i Erbakan u Iranu i Turskoj, ponaosob, sebe nisu ograničili na tvrdnju o nemogućnosti odvajanja politike od religije, već su islam shvatali kao političku ideologiju, brinući se da objasne

* Oliver Roy je profesor mediteranskih studija na Institutu Evropskog univerziteta u Florenci, direktor istraživanja na CNRS-u u Francuskoj, te predavač

na Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales u Parizu. Njegovo polje istraživanja obuhvata politički islam i komparativne religije. Među njegovim

glavnim djelima su knjige: *L'échec de l'islam politique* (1992), *L'Islam mondialisé* (2002) i *La sainte ignorance. Le temps de la religion sans culture* (2008).

kakav bi to islamski ustav i islamske institucije mogle izgledati, kakve bi mogle biti specifične odlike islamske pravde, islamske ekonomije ili islamskog društva, koja je to uloga koju će imati parlament u jednom islamskom režimu i koji se kriteriji trebaju primjenjivati kada se bude birala muslimanska politička klasa. Tako su, počevši od 1920-ih godina, ovi autori krenuli s intenzivnim radom na konceptualizaciji islamske države. U isto vrijeme, oni su razvili oblike političke organizacije koji djeluju i kao političke stranke i vjerska bratstva. Društvo Muslimanske braće je najtipičniji primjer miješanja te dvije dimenzije: tradicionalno vjersko bratstvo, u kojem se primjenjuje religijska disciplina pod rukovođenjem nekog karizmatičnog učitelja, te neka avangardna stranka, koju je na Zapadu osmislio Lenjin početkom 20. stoljeća kao revolucionarnu partiju sastavljenu od elite, posvećenu nekom cilju i u stvarnosti sposobnu da dođe na vlast. Analogno tome, Mawdudi je osnovao Džemaati-islami u Pakistanu, dok je Homeini bio neodređeniji oko pitanja stranaka, ali iz veoma jednostavnog razloga: strukturirana, avangardna organizacija već je postojala u Iranu u obliku šiijskog klera (sunijske nisu imale takve organizacije).

Islamisti su stoga općenito držali da je njihov pokret – bratstvo ili stranka, zavisno kako to neko želi zvati – bila jedna avangardna organizacija koja je na neki način monopolizirala politički islam snagom posebne kompetencije koju je imala u upravljanju politikom s religijske tačke gledišta. Iz ovog razloga, oni su sebe rangirali ili svrstali iznad drugih grupa, činjenica koja ih čini nedemokratskom strankom, baš kao što je to svaka avangardna stranka, bila ona komunistička ili islamistička. A od 1970-ih pa nadalje, islamističke snage su postale jedini kredibilni, organizirani oblik opozicije autokratskim režimima na vlasti.

“Društvo Muslimanske braće je najtipičniji primjer miješanja te dvije dimenzije: tradicionalno vjersko bratstvo, u kojem se primjenjuje religijska disciplina pod rukovođenjem nekog karizmatičnog učitelja, te neka avangardna stranka, koju je na Zapadu osmislio Lenjin početkom 20. stoljeća kao revolucionarnu partiju sastavljenu od elite, posvećenu nekom cilju i u stvarnosti sposobnu da dođe na vlast.”

Demonstranti nesposobni u vladanju

S izuzetkom Irana, islamistički pokreti, dočim, nisu uspjeli u provođenju svoje vlastite revolucije. Međutim, revolucija se desila, uprkos tome: Arapsko proljeće ili, pravilnije, neočekivani kolaps autokratskih režima. Ovdje je značajno ukazati na činjenicu da su ovi režimi zamijenjeni, neposredno nakon prevrata, vakuomom, djelomice zbog toga što današnji protestni pokreti izgleda ne streme osvajanju vlasti. Može se opaziti, usputno, da ovo nepovjerenje prema vlasti, čini se, nije neka specifična odlika Arapskog svijeta, kao što to možemo vidjeti ako pogledamo na sadašnju evropsku situaciju. Ne mogu reći da li je to dobra stvar ili loša, ali jasno je da danas svjedočimo opozicionim oblicima protesta koji ne proizvode karizmatične ličnosti s darom da vrše utjecaj i vlast. Kako god da bude, u Tunisu i Egiptu islamističke stranke su se zatekle da su stavljene na test u njihovom snalaženju i upravljanju vlašću.

S kakvim rezultatima? Nikakvim, osim dokaza da one ne znaju kako upravljati vlašću. Situacija je drugačija u Iranu. Prije svega, zato što islamisti mogu računati na prihode od nafte, bez kojih bi režim davno doživio kolaps, i drugo, zato što stalno iskaču (s ciljem izbjegavanja) ispred sebe u međunarodnoj politici. Iran je neka vrsta militantnog režima od samog početka, ali šta će se desiti onog dana kada izgubi bitku ili kada više ne bude smisla boriti se? Po mom mišljenju, jedna takva okolnost imat će veoma snažan utjecaj na prirodu režima.

Vratimo li se sunijskim islamističkim strankama, međutim, njihovo upravljanje vlašću u osnovi demonstrira da postoji zbiljska autonomija u politici, tj., ne postoje vjerski odgovori na tehnička pitanja. Da li je bolje usvojiti tržišnu ekonomiju ili neku statičnu? Je li bolje pregovarati s Međunarodnim monetarnim fondom (MMF) ili raditi bez njega? Ove stranke nemaju odgovora na sva osnovna pitanja o nezaposlenosti, ekonomskom oporavku i organizaciji društva. U Egiptu i Tunisu su potrošili mjesec i mjesec raspravljajući o poziciji riječi “islam” u Ustavu, prije nego što su došli do rješenja koja odražavaju političke kompromise između različitih frakcija koje sačinjavaju Parlament: rješenja koja ni na koji način nisu izraz teološkog istraživanja. Takva činjenica je posebice evidentna u Tunisu, gdje je nacrt Ustava kojeg je sačinila Komisija izrazito nejasan. Sekularisti u toj nerazgovjetnosti nalaze razlog za zabrinutost ali, po mom mišljenju, to je pozitivan činilac: svaki Ustav mora biti nerazgovjetan (ili dvosmislen), jer Ustav nikada ne izražava utvrđeni set stvari, već radije mora ponuditi jedan širi spektar mogućnosti. Amerikanci, koji su veliki ustavotvorci i prema svom Ustavu imaju gotovo religijsko poštovanje, još uvijek raspravljaju o značenju prvog i drugog amandmana, dvije stotine godina kasnije, i to je dobra stvar.

Stoga, u najkraćem, problem oko islamista na vlasti jeste činjenica što u njihovom vjerskom gledištu referiranja ne postoji ništa što im omogućava ni da upravljaju vlašću niti, što je još interesantnije i ozbiljnije, da vode vanjsku politiku. Vanjska politika

svih islamističkih država je, ustvari, nacionalna politika koja se naslanja na sasvim iste konstante kojima su se vodili prethodni režimi i, u slučaju Irana, na način koji je zasigurno agresivniji. Kao što sirijska kriza pokazuje, islamističke stranke nisu u stanju osigurati jednu novu viziju Bliskog Istoka: takva vizija zasigurno svima nedostaje, ali nijedan činilac nema neki islamski odgovor, počevši od samih islamskih aktera. Suočeni s ovim stanjem stvari, islamističke snage u vlasti moraju napraviti izbor da odvoje religiju od politike na institucionalnom nivou pokreta. One imaju dvije mogućnosti: preći na stranu politike i utemeljiti čistu političku stranku, istovremeno napustiti religijsku dimenziju (što je AK Partija učinila u Turskoj, pri čemu neko može biti član stranke bez deklariranja svoje vjeroispovijesti ili da se od njega zahtijeva da

“Religija koja postaje politička zapada u problem, dakako, upravo onda kada (us)tvrdi da državni zakon mora biti Božiji zakon. Ko je taj ko odlučuje šta je to Božiji zakon? Ko potvrđuje, odnosno, ko daje certifikat te usklađenosti? Ko nadzire ili čuva čuvare?”

klanja, posti itd.) ili sačuvati paralelne vjerske pokrete koji se isključivo bave propovijedanjem. To je ono što su Muslimanska braća, čini se, učinila formirajući političku stranku koja se bavi politikom, dok je bratstvo ostalo sasvim isti vjerski pokret kao i prije. An-Nahda u Tunisu nije došla do tačke da objavi ovu separaciju jer se njen utemeljitelj, Ghannoushi, trenutno protivi jednom takvom potezu. Ali zašto islamističke stranke imaju ovaj problem? U osnovi zbog toga što se ne mogu odreći svoje religijske strane na koju se pozivaju i ne mogu se sekularizirati objavljujući da više nisu islamističke: to bi označilo kraj njihovom specifičnom opravdanju [legitimnosti] i kraj njihove priče. One bi postale obične stranke. To je razlog zbog kojeg čuvaju svoju religijsku referencu.

Trijumf politike

Religija koja postaje politička zapada u problem, dakako, upravo onda kada (us)tvrdi da državni zakon mora biti Božiji zakon. Ko je taj ko odlučuje šta je to Božiji zakon? Ko potvrđuje, odnosno, ko daje certifikat te usklađenosti? Ko nadzire ili čuva čuvare? Ovo je stari problem i on je fundamentalna kontradikcija svih religijskih sistema. Islamski Iran je riješio taj problem uspostavljajući da je čovjek koji se zove “Vrhovni vođa” pozvan da odluči da li su politički izbori u sukladnosti s vjerskim idealom. Rezultat je, međutim, taj da je Vođa postao totalni ideološki politički činilac i više nije poštovan od velike većine stanovništva jer se smatra da je on poput nekog stranačkog vođe. Ova činjenica nas uči da ako neka ugledna vjerska ličnost ukazuje na gotovo dnevnoj bazi kako vjerski zakon mora biti preveden u

politiku, on sam vrlo brzo postaje političan i gubi svoju vjersku dimenziju. Danas je Iran vjerovatno jedno od najsekulariziranijih društava na cijelom Bliskom Istoku i tako je to bilo već dvadeset godina nakon Islamske revolucije.

Drugo rješenje je da se odredi neko neutralno tijelo, kao što je Univerzitet al-Azhar ili neki posebni komitet učenjaka (*uleme*) koja će se očitovati o islamskim pitanjima. Na taj način problem bi naizgled bio riješen. Ali šta se dešava kada ovaj komitet nije u saglasnosti s onim što izglasa Parlament u vezi s određenim zakonom? Ko će presuditi? Ako je Islamski komitet taj koji će imati ovu ulogu, onda on više nije neutralni arbitar već postaje politički činilac. Iz kojeg god ugla pogledate, ideja da političke odlike budu podvrgnute vjerskom zakonu nije održiva,

budući da čin odlučivanja o značenju religije postaje politički čin. Kako bi se sačuvala impresija, islamske vlade često okončaju u pretvaranju religijskih izvora u neki čisto simbolički marker ili oznaku koju treba ubaciti ovdje ili ondje: veo za žene, posebni porez na alkohol i druge slične stvari. Međutim, takve odredbe ne čine program za vladanje. Ovi sistemi su stoga kontradiktorni i fragilni, kao što to svakodnevno vidimo. A iz ovoga proizlazi razočarenje izbornog tijela.

Drugi problem s kojim se suočavaju islamističke stranke, i možda čak i važniji, jeste da njihov dolazak na vlast ne znači da su oni konačno postigli političku kontrolu nad religijskom sferom. Doista, danas, dijelom zahvaljujući Arapskom proljeću, ali također i slijedom nekih kompleksnijih društvenih fenomena, religijska sfera ili područje se “razno-obličilo” [diversificiralo] širom muslimanskog svijeta, a posebice diljem Arapskog svijeta. Sve ove države, bilo da su one samoproglašene sekularne diktature ili islamske države, hoće da nacionaliziraju religiju. Od Maroka do Irana (i prolazeći, rekao bih, preko Francuske), postojala je želja da se stvore oficijelne institucije odgovorne za kontroliranje islama. Vrhovni muftija republike, šejhul-islam, Francusko vijeće muslimanske vjere i *muftija* u Staljinovom Sovjetskom Savezu – sve to ilustrira ovu činjenicu. Države (i to je normalno) u određenom smislu smatraju da je religija isuviše važna da bude ostavljena samo onima religioznima ili, u svakom slučaju, vjernicima: oni žele religiju koja je pod kontrolom. Ovo je jedna stara tendencija i nije nužno sekularistička. Ona je bila tipična za galikanizam Luja XVI: država teži kontrolirati religiju. Danas, međutim, državna kontrola religijske sfere nije kompatibilna s duhovnim zahtjevima. U tom kontekstu se obično govori o “povratku religije”, međutim, ja preferiram govoriti o transformaciji religije, a tu transformaciju karakteriše veoma naglašeni individualizam, neka vrsta brige za sobom te, vrlo često, sinkretizam. U ovom kontekstu

se govori o “tržištu religija” u kojem ljudi, kako se to inače čini, idu u kupovinu i biraju religijske oznake posuđene odavde ili odande. Ma kakvo naše stajalište bilo, neosporno je da religijsko područje nije naklono prihvatiti bilo koji oblik institucionalizacije ili organizacije u našem dobu i to je činjenica koliko sa kršćanstvom toliko i sa islamom.

Diversifikacija religije

Paradoks Arapskog proljeća je u tome da kada se politički prostor otvori, također se otvaraju i svi povezani prostori, a religijski prostor (koji je već prilično raznolik (tj. diversifikovan) odjednom pokazuje svoju raznolikost. Danas se može primijetiti upadljivo prisustvo (i u Egiptu i u Tunisu) sufijskih pokreta koji su doskora smatrani manje ili više zakržljanim ili na umoru, ali sada ponovno zadobijaju autonomiju. Neki imami u džamijama govore: “Imati islamsku vlast je veoma pozitivna stvar, ali pošto ja nisam vladin uposlenik, nemam namjeru čitati besjede [hutbe] Ministarstva za vjerska pitanja. Ovo je moja džamija, ovo je moja publika i ja sam prije svega odgovoran pred svojom zajednicom [džematom].” Na taj način razvija se kongregacijski (džematski) islam (sličan fenomen može se također promatrati u protestantizmu i u judaizmu): ljudi su češće u onim džamijama prema kojim osjećaju neki afinitet ili sklonost i ne smatraju imama ni u kojem slučaju njihovim intelektualnim liderom, već samo “njihovim” imamom. Niti pak smatraju da država treba išta imati sa upravljanjem religijom. Paradoksalno, i selefije (za koje “postoji samo jedan islam”) doprinose ovoj diversifikaciji u sferi religije jer su i oni, također, izuzetno individualistični: na sebi svojstven način, svi oni imaju neko rješenje i, svakako, kada imaju sumnje ili pitanja, pretražuju po Internetu i tragaju za rješenjima, za online fetvama ili drugim takvim stranicama. Dakle, traga

se za autoritetom, međutim, to je jedna individualistička i autonomna potraga koja se ne dešava unutar i u okvirima oficijelnih institucija.

Nedavno me je mnogo iznenadila činjenica da religijske institucije poput *Al-Azbara* u Kairu ili *Zejtune* u Tunisu (univerziteti koji su u potpunosti bili kontrolirani od strane države) počinju smatrati vrijednim i zahtijevati određenu autonomiju. Ovo nije zahtjev da se odvoji politika od religije, već, bolje kazano, da se odvoji država od vjerskih institucija. Politika je ta koja sve pokriva, a

“Raznolikost u religijskoj sferi trebala bi voditi prihvatanju raznolikosti koja će također biti otvorena i prema drugim religijama, dokazujući na taj način da je pitanje vjerske slobode intenzivno povezano s pitanjem demokratije.”

ne religija. Ovaj zahtjev za diferencijacijom, a ne kontrolom, podnose krajnje različiti činioци: u rasponu koji ide od sufija, preko tradicionalne uleme i one u institucijama, do imama u džamijama. Jedini odgovor kojeg islamisti na vlasti mogu ponuditi jeste birokratizacija, tj. proširenje kontrole, pridavanje još veće moći Ministarstvu za vjerska pitanja i neka vrsta naredbe vjerskim činioциma da se povinuju ili, u najmanjem, da se registriraju kod Ministarstva. Ovaj sistem, naravno, ne funkcioniše, a povratak religije, paradoksalno na neki način, prati zahtjev za demokratijom, što je činjenica koja je uspon Muslimanske braće potisnula u iznimno nestabilnu situaciju.

Sekulariziran ne znači nužno demokratski

Na taj način postaje jasno da sekularizacija društva nije (i po svojoj prilici nikada nije bio) preduvjet za demokratizaciju. Vjerski činioци (akteri) mogu biti glasnici u zahtijevanju demokratizacije. Čak ukoliko i nisu nužno liberalni ili demokratski – zasigurno, oni mogu biti veoma konzervativni – oni drže da vjerska

poruka jedino može biti prenesena u svojoj čistoj formi u jednom prostoru koji nije podvrgnut državnoj vlasti. U Iranu, mnoge šiitske mulle zauzimaju negativan stav prema nacionalizaciji klera, zato što imaju iskustvo iz prve ruke nezadovoljstva mladih u pokrajinama i na selima: oni više ne idu u džamije jer ih poistovjećuju s državom. Iz ovog razloga, može se načiniti paralela između “povratka religije” i demokratizacije. S druge strane, pobjeda islamista paradoksalno naglašava odvajanje države od religije jer se

oni pojavljuju i izgledaju kao ljudi iz politike koje zanima politička kontrola, a ne vjerski ljudi koji su zainteresirani za prenošenje poruke vjere. Neki od njih, koje označavaju kao liberale (i ponovno je ovdje termin neadekvatan, a posebice kada se radi o An-Nahdi) misle da se stvari trebaju promatrati temeljito uključujući krajnji cilj i odvajanje vjerske grane od političke.

U konačnici analize, raznolikost u religijskoj sferi trebala bi voditi prihvatanju raznolikosti koja će također biti otvorena i prema drugim religijama, dokazujući na taj način da je pitanje vjerske slobode intenzivno povezano s pitanjem demokratije. U sadašnjem kontekstu o tome se treba promišljati kao o pravu koje pripada čovjeku kao pojedincu, a ne samo u kontekstu zaštite manjina, kao što sam već imao priliku kazati tokom OASIS susreta i pisati u ovom žurnalu.¹ Smatram da je greška zalagati se za zaštitu istočnih kršćana, tražiti je u kontekstu zaštite manjina i da je nužno, umjesto toga, braniti njihov status u kontekstu ljudskih

¹ Vidi: Oliver Roy, “Good Government, the Individual and Freedom of Faith”, *Oasis* 14 (2011), str. 13-17.

prava za pojedince i putem promoviranja slobode i demokratije. To je jedini put koji će im garantirati postojanu integraciju unutar arapskih društava. Potpuno je samoubistvo poistovjećivati zaštitu kršćanstva s očuvanjem diktatura, tim više imajući u vidu da ove diktature neće

oklijevati da žrtvuju vjerske manjine s ciljem da za sebe dobiju islamsku legitimnost.

Da zaključim, nema kontradikcije između demokratizacije i religijskog revivalizma. Danas su islamisti naširoko diskreditirani: i kao ljudi politike, jer ne uspijevaju istinski vladati,

i u pogledu njihovih vjerskih tvrdnji, jer oni uistinu ne izgledaju kao ljudi od velike vjere. A to je, po svoj prilici, najgora kritika koja se protiv njih može uputiti.

*prijevod s engleskog:
Mirnes Kovač*

Napomena prevodioca:

Ovaj tekst profesora Roya je objavljen u časopisu OASIS (god. 9, br. 18., decembar, 2013), polugodišnjem žurnalu Međunarodne fondacije OASIS čije je sjedište u

Veneciji, Italija. OASIS fondaciju osnovao je 2004. godine u Veneciji kardinal Angelo Scola s ciljem uzajamnog razumijevanja i saradnje između zapadnog i muslimanskog svijeta. Časopis izlazi polugodišnje

u četiri izdanja/jezika: na italijanskom, francuskom/arapskom, engleskom/arapskom i engleskom/urdu. Tretira pitanja i izazove kršćanskih manjinskih zajednica u muslimanskom svijetu.).

Osnovna bibliografija

Patrick Haenni, *L'islam de marché : l'autre révolution conservatrice*, (Seuil, Paris, 2005).

Oliver Roy, *L'échec de l'islam politique*, (Seuil, Paris, 1992).

Oliver Roy, *La sainte ignorance. Le temps de la religion sans culture*, (Seuil, Paris, 2008).